

Van Doorns Indische lessen

Op 14 mei 2008 overleed J.A.A. van Doorn. Hij was een van de laatste Nederlandse hoogleraren in de sociologie die op eigen houtje een omvangrijk oeuvre heeft geschreven, gedeeltelijk ook in het Engels gepubliceerd. Van Doorn ging – kon dat ook nog – zijn eigen gang en dat heeft zijn productiviteit nooit geschaad. Zijn vele publicaties laten zien hoe erudiet Van Doorn was en hoe breed zijn interesses waren. Zo had hij belangstelling voor het functioneren van organisaties, ingenieurs, de stagnerende verzorgingsstaat, Nederland als koloniale mogendheid en militaire onderwerpen. Naast zijn hoogleraarschap in Rotterdam was hij geruime tijd als buitengewoon hoogleraar aan de KMA in Breda verbonden. In 1987 vertrok hij als hoogleraar vroegtijdig uit Rotterdam. Hij beschouwde de komst van bestuurskunde in Rotterdam als een nederlaag. Dat was geen wetenschap, vond hij.

In een interview vertelde hij eens dat hij het liefst geschiedenis had willen studeren, maar het werd sociologie. Van die historische belangstelling was in zijn vroege sociologische werk weinig te merken. Het samen met C. Lammers geschreven *De moderne sociologie* is zelfs uitgesproken a-historisch. Zijn latere historisch-sociologische studies over Nederlands-Indië heb ik altijd prikkelend en inspirerend gevonden. Zo heeft *Indische lessen* (1995), waar hij onder andere de ervaring met de Indische Nederlanders in Nederland doortrekt naar het multiculturalisme in het moderne Nederland, weinig aan actualiteit ingeboet. *Ontsporing van geweld* (1970) dat hij samen met W.J. Hendrix schreef en *De laatste eeuw van Indië* met zijn intrigerende ondertitel “Ontwikkeling en ondergang van een koloniaal project” (1994) laten de positieve en negatieve kanten zien van Nederland als koloniale mogendheid.

Ontsporing van Geweld is een historisch-sociologische analyse van twee Nederlandse Politieke Acties tussen 1945 en 1948 in Indonesië, waarbij meer dan 100.000 militairen betrokken zijn geweest. Zoals bij iedere goede gevalstudie heeft het boek een algemenere betekenis.

De auteurs waren als militair tijdens de politieke acties ter plekke. Ze hebben goed gekeken en zorgvuldig genoteerd wat er gebeurde. In het boek hebben ze hun ervaringen van toen gecombineerd met nieuwe historische kennis en sociologische inzichten. De militaire operaties verliepen soms ongekend gewelddadig, geheel in strijd met het door velen gekoesterde beeld dat Nederland een vreedzame samenleving is. Dit leidt uiteraard tot de vraag waarom dat geweld door Nederlandse militairen zo hoog kon oplopen. Het boek is geschreven tijdens de Amerikaanse oorlog in Vietnam, waar een modern goed uitgerust leger geen oplossing kon vinden voor de vraag hoe een overwinning te behalen op een vijand die een guerrillaoorlog voerde. Met deze vraag worstelt het Amerikaanse leger nog steeds in Irak en Afghanistan. Daar worden, zoals dat in het militaire jargon heet, asymmetrische oorlogen gevoerd. Voor mij was het verrassend te zien dat die term al in *Ontsporing van Geweld* wordt gebruikt. De schrijvers betogen dat het Indonesische verzet tot niets anders in staat was dan het voeren van een guerrillaoorlog.

Daarmee bieden ze geen verontschuldiging voor het geweld door Indonesische strijders gepleegd, maar wel een koele, sociologische verklaring waarom dat gebeurde. Van Nederlandse zijde werd voortdurend protest aangetekend tegen de handelswijze van het verzet. Dat Nederlandse protest komt dicht in de buurt van opmerkingen die door Amerikaanse militairen in Irak zijn gemaakt. Van Irakese zijde wordt 'niet eerlijk' of 'laf' gevochten, luidt dan de beschuldiging.

Fascinerend zijn de passages waarin de schrijvers uitleggen hoe geweld kan ontsporen. Als uitgangspunt van hun sociologische analyse wijzen ze erop dat een leger per definitie een geweldpotentieel is, militair optreden is niets anders dan uitoefenen van geweld. Dat wordt in de sociale wetenschappen nogal eens over het hoofd gezien, menen ze. Want daar wordt volgens hen meer aandacht besteed aan bijvoorbeeld de organisatie van het leger. De auteurs spreken van een geweldsfuik en geven als voorbeeld verhoren van gevangenen die soms ernstig werden mishandeld. Aangezien gevangenen moesten worden doorgestuurd naar een hoger echelon en de betrokken militairen vreesden dat dit tot problemen zou leiden, werden gevangenen eenvoudigweg geliquideerd. Het voorbeeld is schrijnend, maar zulke ontsporingen zijn zeer moeilijk te voorzien of te voorkomen, ondanks een grondige militaire training en goede communicatie. Het 38 jaar oude boek van Van Doorn en Hendrix leest daarom nauwelijks als gedateerd. Integendeel, ontsporing van geweld is ook in 2008 in veel regio's op de wereld de gruwelijke werkelijkheid.

De laatste eeuw van Indië biedt vele thema's. Om enkele te noemen: Indië als koloniale samenleving, de belangrijke rol van ingenieurs bij de ontwikkeling van Indië en de spanning tussen de op winst gerichte ondernemers en ambtenaren die de 'ethische politiek' wilden uitvoeren. Het uitvoeren van die ethische politiek was een belangrijk project gedurende de laatste decennia van het Nederlandse bestuur tot 1942. Heeft *De laatste eeuw van Indië* actuele betekenis? Of is het alleen maar een uitmuntende historische studie? Van Doorn zelf meende dat wie de verzorgingsstaat in Nederland wil onderzoeken, ook moet kijken naar wat in Indië gebeurde. Ook daar werden grote structurele veranderingen op gang gebracht. Op de eerste plaats mis-schien technische, een kwart van de ingenieurs uit Delft werkte in de Indische Archipel, maar ook wat betreft onderwijs, medische verzorging, en bestuurlijke organisatie. Dankzij Indië is er een tweede context beschikbaar om Nederlands gedrag te bestuderen. Nederlandse sociologen hebben in dat opzicht een voordeel ten opzichte van Deense of Amerikaanse sociologen, maar zijn zich daar wellicht nauwelijks van bewust.

In *Indische lessen*, een vervolg op *De laatste eeuw*, trekt Van Doorn de koloniale erfenis die op allerlei manieren in Nederland ontstaan is door naar het heden. Uitvoerig beschrijft hij de ervaringen bij de komst van de Indische Nederlanders en andere migranten uit Indonesië. Het blijft bijvoorbeeld van belang te weten dat deze omvangrijke migrantengroep, na aanvankelijke problemen, heel goed zijn plaats heeft gevonden in een Nederlandse samenleving waar niemand op hen zat te wachten. De Indo-Chinezen zijn, samen met de Sefardische joden in de zeventiende eeuw, misschien wel de meest succesrijke migrantengroep uit de Nederlandse geschiedenis. Maar er zijn ook lessen te trekken uit hoe het koloniaal gezag in Indië opereerde. Zo is het misschien nuttig om te beseffen dat Nederland als koloniale mogendheid in Indië met een

omvangrijke Islamitische bevolking te maken had. In sommige Islamitische regio's was zending of missie verboden om geen onrust onder de bevolking te veroorzaken, die nadelig zou kunnen zijn voor de koloniale economie. Die pragmatische terughoudendheid, met overigens een strikte scheiding tussen kerk en staat, van het koloniaal gezag in Indië toen biedt een interessante beleidsvariant voor de omgang met moslims in het huidige Nederland.

Bij herlezing van de drie boeken trof me weer de mooie afstandelijke en analytische stijl van het geschrevene. Het zijn teksten gericht op de onttovering van de wereld. Van Doorns toon is te vergelijken met die van De Swaan, hoewel die soms fraaiere zinnen schrijft. Beiden hebben zich in hun werk laten leiden door hun sociologische nieuwsgierigheid zonder een steelse blik vanuit hun ooghoeken naar politici, beleidsmakers of subsidiegevers. Tot vlak voor zijn dood bleef Van Doorn als columnist in *Trouw* schrijven. Ook in die columns putte hij weleens uit zijn kennis over Indië als hij over een hedendaags onderwerp schreef. Het drieluik van studies over Nederlands-Indië is mijns inziens het hoogtepunt in Van Doorns oeuvre, zijn monument als socioloog. Ik betreurt het dat hij nooit meer nieuwe inzichten zal bieden.

H. Schijf